

אין גבול לתשובה

הקדמה

חודש אלול הוא חודש התשובה. מתחילת החודש מתחילים לומר סליחות ולתקוע בשופר. בר"ח אלול עלה משה רבנו להר סיני לקבל את הלוחות השניים, וביום כיפור, כעבור ארבעים יום, הוריד אותם, לאחר שהקב"ה סלח לעם ישראל על חטא העגל. מזלו של החודש - 'בתולה', והוא נרמז בפסוק: ¹ 'שׁוֹבֵי בְּתוּלַת יִשְׂרָאֵל שׁוֹבֵי אֶל עֶרְיָךְ אֱלֹהִים'. ה'תשובה' היא אחת היסודות החשובים בתורה. מתוך עיון בכתובים עולה שלפעמים אומר הנביא ש'תשובה' לא תועיל (ישעיהו לחזקיהו), או שאין הוא מוכן להיות שליח ה' להשיב בתשובה את החוטאים (יונה על נינוה). בעיון זה ננסה להבין מדוע הנביא אינו תומך תמיד בחוטה לשוב, ואף אינו מעודד אותו לחזור בתשובה, ומנגד ניווכח לדעת שמבחינת הקב"ה אין גבול לכוח התשובה.²

א. החכמה, הנבואה, התורה והקב"ה

המדרש³ מביא עמדות שונות ביחס לחוטה, ומדגיש כי **רק הקב"ה** עצמו רואה את התשובה כתיקון הראוי לחטא (ירושלמי מכות פ"ב ה"ו):

שאלו לחכמה, החוטה מהו עונשו? אמרה להם חטאים **תִּרְדָּף רעה** (משלי יג, כא).
שאלו לנבואה, החוטה מהו עונשו? אמרה להם **הנפש החוטאת היא תמות** (יחזקאל יח, ד).
שאלו לתורה, חוטה מה עונשו? אמרה להם **יביא אשם** ויתכפר לו.
שאלו לקב"ה, החוטה מהו עונשו? אמר להם **יעשה תשובה ויתכפר לו**.

מדרש זה מעורר כמה תמיהות:

- האם החכמה והנבואה, שכלולות בעשרים וארבעה כתבי הקודש, אינן מכוחו של הקב"ה?! וכיצד ייתכן שאפילו לתורה עצמה, שאותה הכתיב הקב"ה למשה רבנו מילה במילה, יש פתרון אחר מאשר לקב"ה בעצמו?
- הנביא אומנם אמר 'הנפש החוטאת היא תמות', אך בהמשך נבואתו קבע במפורש שהרשע יכול לחזור בתשובה ולא ימות (יחזקאל יח, כא-כג, לא-לב):

1. ירמיהו לא, כ.
2. בעיון זה הבאנו מקרים של מי שהרשיעו מאוד, והקב"ה למרות הכול קיבל את תשובתם, **והם המשיכו לחיות**. לא הבאנו מקרים של חוטאים קשים שהקב"ה קיבל את תשובתם אחרי מיתתם, כמו ר"א בן דורדיא (ע"ז יז ע"א), יוסף משיתא ויקום איש צרורות (בראשית רבה, סה כב).
3. וע"ע פסיקתא דרב כהנא פרשה כד.

והרשע כי **ישוב מכל הטאתו הטאתיו אשר עשה** ושמר את כל חקותי ועשה משפט וצדקה **חיה יחיה לא ימות**. כל פשעיו אשר עשה לא יזכרו לו בצדקתו אשר עשה יחיה. **החפון אחפון מות רשע נאם אדני ה' הלא בשובו מדרכיו וחיה...** השליכו מעליכם את כל פשעיכם אשר פשעתם בם ועשו לכם לב חדש ורוח חדשה ולמה תמתו בית ישראל. **כי לא אחפון במות המת** נאם אדני ה' **והשיבו וחיו**.

לחכמה ולנבואה יש קושי רב בעצם אפשרות התשובה. על פי ההיגיון, פלוני חטא ועשה מעשים נוראיים, והנה הוא מתעורר ומהרהר בתשובה, והרהור זה מוחק את כל חטאיו שחטא בעבר. כך מעיד ר' יהודה הנשיא (פסיקתא רבתי, פיסקה מד"ה שובה):
דרש רבנו הקדוש: גדול כוחה של תשובה, שכיון שאדם **מהרהר בליבו** לעשות תשובה - מיד היא עולה. לא עד עשרה מילים, ולא עשרים, ולא עד מאה, אלא עד מהלך חמש מאות שנה. ולא עד הרקיע הראשון, אלא עד הרקיע השביעי. ולא עד הרקיע השביעי, אלא שהיא עומדת לפני כסא הכבוד.

וכיצד מסוגל **הרהור** אחד קטן **למחוק מעשים**, האם דבר זה מובן בשכל?! לכן טוענת החכמה: 'חטאים תרדף רעה'. ותמיהה נוספת: כיצד מעשה שאדם עושה **עכשיו** יכול לפעול על דברים שהתרחשו **בעבר**? גם דבר זה אינו הגיוני, הרי את הנעשה אין להשיב?! **הנבואה** - אף היא מתקשה בהבנת התשובה. היא צופה לעתיד ורואה בעיני רוחה את תוצאותיו של החטא ואת השפעותיו השליליות. אדם שחטא, ורואה רק את ההווה, איננו יכול לראות את הפגיעה הגדולה של החטא. נראה לו שעשה מעשה שלילי קטן וחסר חשיבות. אולם הנביא רואה בעיני רוחו את ההרס העצום שגורם החטא בהווה ובעתיד: ראשית כול הוא פוגע באדם החוטא, לאחר מכן הוא פוגע בסביבתו, בעם ישראל כולו, ולבסוף - הוא פוגע גם בעולמות העליונים וגם בהרמוניה של הטבע (מדרש תהלים [בובר] מזמור עג, ד):

אמר ר' שמעון בשם ר' סימון חסידא: בעולם הזה אדם הולך ללקוט תאנים, אין התאנה אומרת כלום. אבל לעתיד, אדם הולך ללקוט תאנה בשבת, והיא צווחת ואומרת: 'שבת היא!'

חז"ל מגלים לנו כי בעתיד התאנה תצווח על חילול השבת, אבל הנביא כבר עכשיו שומע את הצווחה. הוא שומע את זעקת הבריאה כולה על החטאים שפוגמים קשות בהרמוניה שלה. ואם כך הדבר - האם יש משמעות לתשובה?! הנבואה מתקוממת ואיננה מסוגלת לתפוש, כיצד תיתכן התשובה?! והיא פוסקת: 'הנפש החוטאת היא תמות'. גם אם נקבל שיש מקום לתשובה, הרי זה בוודאי לא יכלול את כל המצבים, למשל: אדם שעבר עבירה, שנה ושילש בחטאו, ולא הועילו כל התוכחות והאזהרות (כפי שנראה להלן לגבי מנשה), או שב בתשובה שהיא שטחית, או שיש בה יסוד של רמאות (אנשי גינווה), הרי השכל הישר וההנהגה הפשוטה מחייבים שאדם כזה אינו ראוי שתשובתו תתקבל, כי זה מאוחר מדי, שטחי מדי ולא אמיתי. ומה שנאמר ביחזקאל, שהרשע ישוב מחטאו ולא

ימות, זה אכן כולל מקרים רבים של חוטאים. אבל אם הרשיע כל כך, עד שנפשו מקולקלת, וְחָטָא והחטיא את הרבים, **נפש חוטאת כזו** אין לה תיקון - ולכן תמות. **התורה** שאמרה שהחוטא מביא חטאת ואשם אחר שישוב מחטאו. ומדוע לא מספיקה תשובה לבדה וצריך קרבן? זאת מבאר הרמב"ן (ויקרא א, ט):

כי בעבור שמעשי בני אדם נגמרים במחשבה ובדיבור ובמעשה, ציוה השם כי כאשר יחטא יביא קרבן, יסמוך ידיו עליו כנגד המעשה, ויתוודה בפיו כנגד הדיבור, וישרוף באש הקרב והכליות שהם כלי המחשבה והתאוה, והכרעים כנגד ידיו ורגליו של אדם העושים כל מלאכתו, ויזרוק הדם על המזבח כנגד דמו בנפשו, **כדי שיחשוב אדם בעשותו כל אלה כי חטא לאלוקיו בגופו ובנפשו, וראוי לו שישפך דמו וישרף גופו**, לולא חסד הבורא שלקח ממנו תמורה וכיפר הקרבן הזה שיהא דמו תחת דמו, נפש תחת נפש.

כך שמלבד התשובה, אמור החוטא להיות חדור בתודעה **שהוא עצמו** היה אמור להיות במקום הקרבן. יוצא שלפי התורה רק תשובה וקרבן יש בכוחם להחזיר את החוטא לנתיב החיים. אלא שתשובה מסוג זה היא קשה, ודורשת מהפך נפשי עצום. על כן אמר הקב"ה: יעשה תשובה ויתכפר לו. כל חזרה בתשובה, ואפילו חלקית, הינה תשובה, ועשויה להטות את החוטא מדרכי מוות לדרכי חיים.

החידוש הגדול אינו בדברי החכמים והנביאים; דווקא הם פונים אל ההיגיון, ולפיהם במצבים הקשים שהבאנו לעיל אין הדעת נוחה מן האפשרות של החזרה בתשובה. לדידם חובה להעניש את החוטא ענישה קשה, כגון: **רעה מתמשכת, מוות**, או לפחות **הקרבת קרבן**, שהיא תחליף מעודן יותר ממוות והיא ההרגשה שהקרבן קרב במקומו. **אלא החידוש הוא דווקא בכך שהקב"ה בכבודו ובעצמו, גם במצבים כאלה, מוכן לקבל את התשובה, למחוק את העבר ולתת פתח תקווה לעתיד.**

להלן נסקור כמה מקרים במקרא המבטאים את ה'מתח' שבין הקב"ה לנביאים בעניין התשובה.

ב. ישעיהו וחזקיהו

הגמרא בברכות⁴ מתארת שישעיהו הנביא בא לבקר את חזקיהו המלך בחוליו, ואומר לו בדבר ה': 'צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה' גם בעולם הבא. וכששאל חזקיהו לסיבת הדבר, השיב לו הנביא: לא נשאת אישה ולא הולדת ילדים. ביקש חזקיהו הזדמנות לתקן זאת, אמר לו ישעיהו 'כבר נגזרה עליך גזירה' ומאוחר מדי לחזור בתשובה. חזקיהו לא קיבל זאת, כי מקובל הוא מפי רבותיו 'אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם, אל ימנע עצמו מן הרחמים' - הוא התפלל, ואכן נענה הקב"ה לתפילתו - חזקיהו הבריא מחוליו, והקב"ה הוסיף לו חמש עשרה שנה על ימיו; וזו לשון הגמרא, שם:

4. ברכות י"א-ע"ב.

בימים ההם חלה חזקיהו למות. ויבא אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא ויאמר אליו: כה אמר ה' צבאות צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה וגו'. מאי כי מת אתה ולא תחיה? - מת אתה - בעולם הזה, ולא תחיה - לעולם הבא. אמר ליה: מאי כולי האי? אמר ליה: משום דלא עסקת בפריה ורביה. אמר ליה: משום דחזאי לי ברוח הקדש דנפקי מינאי בנין דלא מעלו. אמר ליה: בהדי כבשי דרחמנא למה לך?⁵ מאי דמפקדת איבעי לך למעבד, ומה דניחא קמיה קודשא בריך הוא - לעביד. אמר ליה: השתא הב לי ברתך, אפשר דגרמא זכותא דידי ודידך ונפקי מנאי בנין דמעלו.⁶ אמר ליה: **כבר נגזרה עליך גזירה**. אמר ליה: בן אמוץ, כלה נבואתך וצא! כך מקובלני מבית אבי אבא - אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים. איתמר נמי, רבי יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרוייהו: אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים.

כיצד אפשר להבין זאת? הרי הקב"ה בעצמו אמר לישעיהו להתנבא שאין יותר תיקון?! ומה הביא את חזקיהו לומר שאפשר לשוב, אף שישעיהו אומר לו שזה כבר מאוחר? התשובה היא שהנביא נשלח מאת ה' **לזעזע** את חזקיהו ולומר לו עד כמה חמור שיקול דעתו שלא ללדת, ולא גילה הקב"ה לישעיהו שאפשר לשוב. כל זאת כדי שהנבואה תהיה עוצמתית וחד משמעית, ותבהיר לחזקיהו את חומרת מעשיו. אולם חזקיהו, שהוא מלך, ולמלכות יש ראייה כוללת יותר, המסוגלת להכיל את כל סוגי האנשים והמצבים, יודע שאין דבר העומד בפני התשובה, וכך מקובל הוא גם מרביתו. ואף אם נביא אומר לו בפירוש שאין לו אפשרות לחזור בתשובה, הוא יודע שתמיד אפשר לפנות ישירות לה' מכל הלב, ותפילה כזו בוקעת רקיעים, וקורעת את גזר הדין:⁷

מיד - ויסב חזקיהו פניו **אל הקיר** ויתפלל אל ה' [ויאמר אנה ה' זכר נא את אשר התהלכתי לפניך באמת ובלב שלם, והטוב בעיניך עשיתי, **ויברך חזקיהו בכי גדול**].

5. דברים שאמר לו ישעיהו: 'בכבשי דרחמנא למה לך', אפשר לומר שהכוונה ב'כבשי' - בסוד הציוויים שציווה הקב"ה, שאין לחקור מגמתם ותכליתם, אלא חייבים לעשותם בלי חשבונות, אף אם זה נראה סותר את מגמת הציווי. וכאן שולל ישעיהו את תפישת חזקיהו בציווי על פרייה ורבייה, שאומר לשם מה להוליד ילד שיעשה הרע בעיני ה'? אך אפשר לומר ש'כבשי דרחמנא' - **הם כבשוני הגאולה, וסוד משיח בן דוד**. מלך המשיח חייב לבוא מושלל בית דוד. ואף שיכולה מלכות בית דוד להימשך ממלך אחר, כמו שעולה מן הגמ' ביבמות נ ע"א 'אי מחזקיה אי מאיניש אחרינא' (עיי"ש ברש"י), זהו חשבוננו של הקב"ה, ואין מלך מבית דוד רשאי לעשות חשבון כזה ולכרות שושלת זו בעצמו. ומי שכורת את הענף בחושבו שאין זה רצון ה' שהבן יהיה ח"ו רשע, אינו מבין את סוד הגאולה. אף אם אחד הצאצאים הוא מלך רשע שעובד ע"ז והורג אלפי אנשים, אסור להפסיק את השושלת. העתיד המזהיר של בית דוד, אף שעובר דרך צאצאים חוטאים, גובר על כל הרעות שבדרך, וסופו להפוך את כל המציאות הירודה ולקרב אותה לה'.

6. בירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב, הגרסה היא **שישעיהו יוזם** את הנישואין ודווקא חזקיהו מסרב: 'א"ל [ישעיהו] סב ברתי דילמא מיני ומינך היא מיקים בר נש טב ... א"ל [חזקיהו] לא לך אנא שמע, איני קופץ אלא למה שאמר לי זקני, שאמר לי אם ראית חלומות קשים או חזיונות קשים קפוצ' לשלושה דברים ואת ניצול, ואילו הן: לתפילה ולצדקה ולתשובה.'

7. ברכות י ע"ב.

מאי קיר? אמר רשב"ל מקירות לבו שנאמר: 'מע' מעי אוחילה קירות לבי [הומה לי לבי לא אחריש'] (ירמיהו ד, יט)...

הקב"ה שומע את תפילתו ומבקש מישיעיהו לחזור לחזקיהו ולבשר לו שתפילתו התקבלה:⁸

ויהי דבר ה' אל ישעיהו לאמור הלוך ואמרת אל חזקיהו: כה אמר ה' אלוקי דוד אביך, שמעתי את תפילתך, ראיתי את דמעתך, הנני יוסיף על ימיך חמש עשרה שנה, ומכף מלך אשור אצילך ואת העיר הזאת וגנותי על העיר הזאת. כמובן, תפילה במצב כזה חייבת להיות בכוונה עמוקה יותר מאשר תפילה רגילה, אחרי שנביא נשלח אליו לומר לו שתשובה לא תועיל. וצריך להתפלל מקירות הלב ובבכי גדול, כדי להתגבר על כל העיכובים והקשיים ולהפוך את עולמו הפנימי לחלוטין, ולכן נענה.

ג. תשובת מנשה – התירה תחת כסא הכבוד

מנשה היה מלך שהרשיע הרבה גם בין אדם למקום וגם בין אדם לחברו, יותר מכל המלכים שלפניו (דברי הימים ב, לג ב-ג):

ויעש הרע בעיני ה' כתועבות הגוים... ויקם מזבחות לבעלים ויעש אשרות וישתחו לכל צבא השמים ויעבד אתם... והוא העביר את בניו באש בגיא בן הינום ועונן וניחש וכישף ועשה אוב וידעוני הרבה לעשות הרע בעיני יהוה להכעיסו. **וישם את פסל הסמל אשר עשה בבית האלוקים** אשר אמר אלוקים אל דוד ואל שלמה בנו בבית הזה ובירושלים אשר בחרתי מכל שבטי ישראל אשים את שמי לעילום. ויָתַע [התעה, החטיא] מנשה את יהודה ויושבי ירושלם לעשות רע. **וידבר ה' אל מנשה ואל עמו ולא הקשיבו.** ויבא ה' עליהם את שרי הצבא אשר למלך אשור וילכדו את מנשה בחוחים ויאסרהו בנחושתיים ויוליכהו בבלה. וכהצר לו חלה את פני ה' אלוקיו וייכנע מאד מלפני אלוקי אבותיו ויתפלל אליו וייעתר לו וישמע תחינתו וישיבהו ירושלים למלכותו וידע מנשה כי ה' הוא האלוקים.

ה'ילקוט שמעוני⁹ מתאר את רגעי חזרתו של מנשה בתשובה: חיילי אשור הביאוהו לארצם וגזרו את דינו למות. נתנו אותו בתוך דוד של נחושת, והחלו להסיק תחתיו את האש. כיוון שראה את מצבו הנואש, החל מנשה להתפלל אל כל האלילים שהכיר. לא הייתה עבודה זרה שלא פנה אליה לעזרה, ואין קול ואין קשב. נזכר מנשה שחזקיהו אביו לימדו בילדותו את הפסוק: 'בצר לך ומצאוך... ושבת עד ה' אלוקיך ושמעת בקולו' (דברים ד, ל), והחליט בליבו: אעשה ניסיון. אני אזעק ואתפלל אל ה'. אם הוא יענה לי ויציל אותי, מה טוב. ואם לא, הוא וכל האלילים שווים - אין בהם ממש. והיו מלאכי השרת סותמים את חלונות הרקיע, שלא תתקבל תפילתו לפני הקדוש ברוך הוא, ואומרים לפניו: ריבונו של עולם, לאדם כזה אתה שומע? הלוא יש כללים, ואחד מהם

8. ישעיהו ל, ד-ה.

9. ילקוט שמעוני, מלכים ב רמז רמו.

הוא 'המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה', האם יש מחטיא גדול יותר ממי שמעמיד פסל בתוך בית המקדש?! והקדוש ברוך הוא השיב להם: אתם צודקים, אכן לא מגיע לו שישוב, אך אם השער יינעל, ומנשה ימצא את דלתות התשובה נעולות בפניו, הרי שכל חוטא עלול לחשוש שגם בפניו תינעל הדלת, ולכן לא יתאמץ לשוב, שהרי היצר הרע תמיד יאמר לו: מאוחר, השער כבר נעול. אך כיוון שטענת מלאכי השרת אמת, עשה הבורא דבר שרק הוא יכול לעשות, ושינה את 'כללי המשחק'. התשובה לא תגיע בדרך המקובלת, כי שם היא תיעצר על ידי המלאכים שימנעו מתפילתו להתקבל, אלא בדרך מיוחדת - חתירה תחת כיסא הכבוד - בסתר, במהלך שרק הבורא יכול לעשות, וכך קיבל הקב"ה את תפילתו ותשובתו של מנשה. הרי לפנינו מצב שאין קיצוני יותר ממנו. במציאות כזו לא רק החכמה והנבואה היו אומרות שאין לקבל את התשובה,¹⁰ אלא אפילו בשמיים - מלאכי השרת מביעים את דעתם הנחרצת שאין לקבל את תפילתו של מנשה. והקב"ה בניגוד לכולם מחליט שלמרות הכול יקבל את תפילתו, כי התקדים של נעילת דלתי תשובה מנוגד למגמה האלוקית - שהחוטאים צריכים לדעת שהשערים פתוחים תמיד, גם למרשיעים ביותר. ואכן, פרשת מנשה נחתמת במילים הנותנות תקווה לכל כושל: **'וידע מנשה כי ה' הוא האלוקים'**.

ד. יונה ונינווה

הקב"ה שולח את יונה לעיר נינווה. יונה מסרב לקבל את השליחות ובורח מא"י לתרשיש. רק אחרי שעבר ייסורים - הושלך מהאונייה לים הסוער ונבלע בתוך דג גדול, רק אז הוא מוכן לקבל את השליחות - לנבא על נינווה, כדי שיחזרו בתשובה. גם כאן מוצג נביא העומד מול ה' בהפעילו שיקול דעת פרטי ומסרב ללכת לנינווה כדי שישובו. המפרשים מביאים כמה הסברים לעמדתו:

1. אמר [יונה]: 'העכו"ם קרובי תשובה הם. אם אומר להם ויעשו תשובה, נמצאתי מחייב את ישראל, שאין שומעים לדברי הנביאים' (רש"י יונה א, ג).
2. חז"ל אמרו שיונה תבע כבוד הבן ולא תבע כבוד האב (מכילתא פ' בא), ונתן נפשו עבור ישראל. זאת משום שאם אשור יחזרו בתשובה, הם יִרְדוּ בישראל, ושליחות זו תצמיח רעה לישראל. לכן העדיף לאבד את עצמו, **שלא יהיה הוא** זה שמסב רעה לישראל (מלבי"ם יונה א, ב).
3. תשובה זו של נינווה היא שטחית וחיצונית, ויש בה יסוד של רמייה. לא ראוי לקבל תשובה כזאת (ירושלמי תענית פ"ב ה"א):

ואמר רבי שמעון בן לקיש: **תשובה של רמיות** עשו אנשי נינווה. מה עשו? העמידו עגלים מבפנים ואימותיהם מבחוץ ואלמותיהם מבפנים ואימותיהם מבחוץ והוון אילין

10. זו יכולה להיות הסיבה לכך שירמיהו הנביא, שכתב את ספר מלכים, לא הזכיר את תשובת מנשה, ורק ב'דברי הימים' מוזכר שה' נענה לתפילתו. הנביא אינו מוכן לקבל תשובה כזאת. על מצב כזה חרצה הנבואה את משפטה ואמרה: 'הנפש החוטאת היא תמות'.

געײ מן הכא ואילין געײ מן הכא. אמרין: אין לית מתרחם עלינן לינן מרחמין עליהון... וישבו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם. אמר רבי יוחנן: מה שהיה בכך ידיהם החזירו מה שהיה בשידה תיבה ומגדל לא החזירו. מחשבותיו של יונה הן הגיוניות: מדוע מקבלים תשובה כזו שאין בה חזרה אמיתית מן החטא? ועל כך זועק יונה (ד, ב-ג):

ויתפלל אל ה' ויאמר אנה ה' הלוא זה דברי עד היותי על אדמתי על כן קדמתי לברח תרשישה כי ידעתי כי אתה אל חנון ורחום ארך אפים ורב חסד [חסרה המידה ואמת] ונחם על הרעה. ועתה ה' קח נא את נפשי ממני כי טוב מותי מחיי. הקב"ה משיב לו על טענותיו דרך עץ הקיקיון - בשבתו מחוץ לעיר צומח קיקיון ומצל על ראשו. כשהוא מתייבש למחרת, והשמש מכה על ראשו, זועק יונה לה' באותן מילים: 'וישאל את נפשו למות ויאמר טוב מותי מחיי'. וה' עונה לו (יונה ד, ט-יא):

ההיטב חרה לך על הקיקיון ויאמר היטב חרה לי עד מות. ויאמר ה' אתה חסת על הקיקיון אשר לא עמלת בו ולא גידלתו שכן לילה היה וכן לילה אבד. ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבו אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו ובהמה רבה.

הרב יעקב מדן¹¹ משווה את הקיקיון, שצמח בן לילה ויונה חס עליו, לבנה של השונמית שמת, ואלהיה חס עליו והתפלל לה' שיחיה אותו, וה' נענה לתפילתו (מלכים א יז, כ-כד): ויקרא אל ה' ויאמר ה' אלוקי הגם על האלמנה אשר אני מתגורר עמה הרעות להמית את בנה... ויקרא אל ה' ויאמר ה' אלוקי תשב נא נפש הילד הזה על קרבו. וישמע ה' בקול אליהו ותשב נפש הילד על קרבו ויחי.

והקב"ה עונה לשניהם באופן דומה: יונה, שחס על הקיקיון, יבין מעתה שיש מקום לחוס גם על העיר הגדולה, שיש בה יותר משנים עשר ריבוא, ובתוכה ילדים שלא חטאו.¹² והשונמית, שאומרת לאליהו 'עתה זה ידעתי כי איש אלוקים אתה ודבר ה' בפיך אמת' - דבריה מכוונים לרצון ה': אל לו לנביא לנקוט רק במידת הדין, בלי טיפת חמלה. נבואה שזורעת מסביבה רק מוות - איננה דבר ה' אמת. אם אין טל ומטר בכל הארץ, וכולם מתים, אין דברי נביא זה אמת. לכן כשאליהו זועק: למה הרעות לך? אומר לו הקב"ה: אם אתה מבין שיש מקום לחמלה ולחיים: 'לך הִרְאָה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה'.¹³

11. אתר hatanakh שיעור קולי - השוואה בין אליהו ליונה, יעקב מדן.
12. ייתכן שזו הסיבה לקריאת ההפטרה בספר יונה במנחה ביום כיפור לפני תפילת נעילה: לעודד את השבים, שגם ברגעים האחרונים של יום כיפור עדיין לא מאוחר, וכל תשובה תתקבל, אף אם אין זו חזרה בתשובה שלמה. כמו כן, גם תפילתו של יונה נענתה: אחרי שנענש, הושלך לים ונמצא בבטן הדג.
13. מלכים א יח, א.

ה. תשובה וכפרה גם על עוון חילול השם

הגמרא ביומא¹⁴ מביאה את כל סוגי הכפרה על העבירות השונות: עבר על מצוות עשה - מספיקה תשובה בלבד. עבר על לא תעשה - תשובה ויום הכיפורים מכפרים. עבר על כריתות ומיתות בית דין - יתכפר לו אם עשה גם תשובה, גם יום הכיפורים וגם קיבל ייסורים. אבל מי שיש חילול השם בידו - אין לו כוח בתשובה לתלות, ולא ביום הכיפורים לכפר, ולא בייסורין למרק. אלא כולן תולין, ומיתה ממרקת, שנאמר 'ונגלה באזני ה' צבאות אם יכפר העוון הזה לכם עד תמותון'. רואים מגמרא זו שלעוון חילול השם אין מועילה תשובה, ורק מיתה מכפרת על עוון זה. ה'משך חכמה' מחדש שבתפילת נעילה ביום כיפור יש כפרה גם לעוון חילול השם; וזו לשונו (משך חכמה, הפטרת פרשת וילך, ד"ה שובה ישראל):

והנה על הכל יש שופטים וגבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם, ומיימינים ומשמאילים, ופעמים מטים לכף זכות מחמת איזה זכות. אבל בעוון מרד הנוגע בכבוד המלך, אז כולם מחייבים, כי מי יוכל למחול על כבוד המלך, בלעדי המלך בעצמו, יוכל למחול אחרי הבכי והרחמים. ובירושלמי ריש סנהדרין אמרו אף הקדוש ברוך הוא אינו דן יחיד, שנאמר 'וכל צבא השמים עומדים' וכשהוא חותם, אינו חותם אלא ביחיד שנאמר (דניאל י', כא) אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת ואין אחד מתחזק עמי על אלה. והנה כל ימי תשובה, שהמלך יושב על כסא, 'וצבא השמים עומדים עליו', יכול להועיל רק על עבירות שאין בהם חילול השם, ושוקלים זכויות כנגד עבירות. אבל על חילול השם, על זה אמרו אם יכופר לכם העוון עד תמותון בית ישראל (ישעיהו כב, יד). כי אין יום הכיפורים מכפר. ורק בעת החתימה [בתפילת נעילה], שהשי"ת דן יחיד, אז הוא שעת הכושר שהשי"ת יסלח מרוב טובו אחרי גודל הבכי והחרטה, כי אם הוא ימחול על חילול כבודו, מי יאמר אליו?! לכן בנעילה סידרו הפסוקים (יחזקאל יח, לא-לג) למה תמותו וכו' כי לא אחפון במות המת... והשיבו וחיו וכיוצא בזה, כי הכל על עוון חילול השם יתברך.

וטעמו של ה'משך חכמה' שבשעת הנעילה הקב"ה לבדו דן את האדם, והמלך עצמו יכול למחול גם על עבירות חמורות, ואפילו על חילול השם. חידוש זה משתלב עם כל הנאמר לעיל, שביד הקב"ה יש כוח לקבל תשובה, שאין לאף אחד מלבדו. ואף שמסר ביד הנביא שעל חילול השם רק מיתה מכפרת, הוא עצמו יכול למחול אף על כך.

ו. עיכוב ולא מניעה

הרמב"ם בהלכות תשובה מביא את כל העבירות והקשיים שמעכבים את התשובה, אך בהיותו מדייק בלשונו, מדגיש הרמב"ם שעיכוב אינו מניעה. אם אדם יתגבר על כל

14. יומא פו ע"א.

הקשיים שמפריעים לו, **אין דבר שימונע ממנו לחזור בתשובה שלמה** (רמב"ם, הל' תשובה פ"ד ה"א-ה"ו):

עשרים וארבעה דברים **מעכבין את התשובה**: ארבעה מהן עוון גדול, והעושה אחד מארבעתן **אין הקדוש ברוך הוא מספיק בידו לעשות תשובה**, לפי גודל חטאו. ואלו הן... ומהן חמישה דברים הן **נועלין** דרכי התשובה בפני עושיהן, ואלו הן... ומהן חמישה דברים העושה אותן **אי אפשר לו שישוב תשובה גמורה**, לפי שהן עוונות שבין אדם לחברו, ואינו יודע חברו שחטא לו, כדי שיחזיר לו או ישאל ממנו למחול לו, ואלו הן... ומהן חמישה דברים העושה אותן **אין חזקתו לשוב מהן**, לפי שהן דברים קלים בעיני רוב האדם, ונמצא חוטא, והוא ידמה שאין זה חטא, ואלו הן... ומהן חמישה דברים **העושה אותן יימשך אחריהן תמיד, והן קשים לפרוש מהן**, לפיכך צריך אדם להיזהר מהן שמא יידבק בהן, והן כולן דעות רעות עד מאוד, ואלו הן... כל אלו הדברים וכיוצא בהן, אף על פי **שמעכבין את התשובה, אינן מונעין את התשובה**, אלא אם עשה אדם תשובה מהן, הרי זה בעל תשובה, ויש לו חלק לעולם הבא.

סיכום

ה'תשובה' היא חסד הבורא לאדם החוטא. היא מעבר להיגיון של החכמים, מעבר לדרישת האמת והצדק של הנביאים ואפילו מעבר ל'תפיסתם' השמיימית של המלאכים. היא אמונה בטהרת הלב הפנימי, כי רק הקב"ה, הנופח נשמת חיים באפו של כל אחד, יודע שבתוך תוכו האדם הוא זך ונקי. ומי יודע, אולי הפעם חדר החוטא מבעד לקליפות שעיכבו בעדו, ונגע בנקודה האלוקית שבו? כך קרה להרבה חוטאים, שירדו עד לשפל המדרגה וחזרו בתשובה שלמה, וכך קרה למנשה מלך יהודה, שחטא והרשיע מאד, אך **בְּצַר לו הגיע להכרה שה' הוא האלוקים**.¹⁵ רוח זו, של הרחבת האפשרויות לתשובה, באה לידי ביטוי בהלכות תשובה ברמב"ם, ששום דבר אינו מונע את התשובה. וה'משך חכמה' מחדש שהקב"ה בעצמו, בשעת החתימה, בשבתו יחיד בדין, יכול למחול ברוב טובו גם על חילול השם.

15. הרב יוסף יצחק יעקובסון באתר Theyeshiva.net בשיעורו לפ' בלק, י"ב בתמוז תשפ"א: Why the Need for a Donkey to Speak? . הרב יעקובסון מתייחס לבריאת פי האתון בע"ש בין השמשות, ומבאר שהקב"ה אינו יכול לראות את בריאת העולם כמושלמת, אם לא עשה את כל המאמצים להביא את האדם לתקן את התנהגותו השלילית, גם אם מדובר בגוי מושחת, בעל עין רעה ורודף בצע כבלעם. המאמצים כוללים אפילו שינוי של חוקי הטבע והפיכת חמור ליצור מדבר. אולי זה יביא את בלעם לחזור בו מדרכו הרעה. הקב"ה נוהג כאב רחום שיעשה הכול ליישר את דרכיו של בנו.